

Rola bajki i baśni w rozwoju społecznym dziecka w wieku przedszkolnym.

Opracowały: Anna Franczak

Bożena Zajączkowska

1. Wstęp
2. Czym jest rozwój społeczno-emocjonalny?
3. Pojęcie bajki i baśni.
4. Klasyfikacja bajek i baśni.
5. Funkcja bajek i baśni.
- 6.. Zakończenie

„Człowiek rozwija się przez całe życie,
ale jednak to, co nabył w dzieciństwie,
pozostaje zasadniczą wytyczną na dalszy ciąg
jego nieraz zmiennej i burzliwej historii”.

Maria Kielar-Turska

1 Wstęp

Wiek przedszkolny to wiek dynamicznych zmian rozwojowych. Hele. Bee, mówi o eksplozji zainteresowania dziecka zarówno światem zewnętrznym jak i społecznym. Dziecko w wieku przedszkolnym uczy się porządkować świat wokół siebie oraz zaczyna myśleć w coraz bardziej samodzielny i twórczy sposób. Porządkuje świat emocji, uczy się nazywać emocje, które przeżywa, odróżniać je od siebie, rozumieć ich przyczyny oraz oddziaływać na te emocje. Jest to okres przygotowania dziecka do pełnienia ról społecznych w życiu dorosłym. W tym wieku

dziecko poprzez obserwację, doświadczenie, słuchając bajek i baśni oraz odgrywanie ról postaci występujących

w bajkach i baśniach zwiększa swoją samodzielność, dowiaduje się o świecie emocji swoich oraz innych ludzi, a także uczy się je nazywać i radzić sobie z nimi, chce realizować własne pragnienia, a jednocześnie być w zgodzie z wymaganiami społecznymi. Poprzez doświadczenia pozytywne oraz te niepożądane dziecko nabywa podwaliny pod złożone struktury zachowania. Wiek przedszkolny to ważny okres do przygotowania dziecka do pełnienia ról społecznych w przyszłości. W tym wieku poprzez obserwację oraz odgrywanie ról w zabawie zwiększa ono bowiem swoją samoświadomość, co jest podstawą do kształtowania się tożsamości kulturowej, społecznej, oraz osobistej.

2. Czym jest rozwój społeczno-emocjonalny?

Rozwój to zmiany zachodzące pod wpływem czynników fizycznych, biologicznych, środowiskowych i wielu innych. Rozwój społeczny dokonuje się na wielu płaszczyznach: emocjonalnej, wolicjonalnej i poznawczej, a postawy społeczne, które są kształtowane u dziecka łączą wszystkie te elementy.

Według E. B. Hurlock rozwój społeczny to nabywanie umiejętności zachowania zgodnie z oczekiwaniami społecznymi. Autorka uważa, iż stawanie się istotą społeczną opiera się na trzech procesach:

- **uczenie się zachowań społecznie aprobowanych**, gdzie dziecko nie tylko musi się dowiedzieć jakie są zachowania aprobowane, ale również musi dostosować własne zachowanie do akceptowanych kierunków postępowania,

- **pełnienie ról społecznie aprobowanych**, czyli dostosowanie się do wzorów zachowań preferowanych przez określoną grupę społeczną, a także do akceptowanych ról rodziców, nauczycieli czy uczniów,

- **rozwój postaw społecznych**, gdzie dziecko, aby stać się jednostką społeczną musi mieć życzliwy stosunek do ludzi oraz akceptować aktywność społeczną.

Na rozwój społeczny mają wpływ przede wszystkim interakcje z drugą osobą w rodzinie, a następnie w grupie rówieśniczej. Rozwój społeczny można rozpatrywać

również jako proces socjalizacji, w którym wyróżniamy dwa etapy: w pierwszym dziecko uczy się dostosowywać do nakazów i zakazów, natomiast w drugim kształtuje zdolność do przestrzegania norm społecznych.

W rozwoju społecznym ważnym elementem jest rozwój emocjonalny dziecka. Emocje to inaczej grupa zjawisk lub subiektywne przeżycia określane również jako uczucia, afekty, nastroje i inne. W literaturze emocje najczęściej opisywane są jako:

1. czynnik lub zdarzenie wywołujące lub przyspieszające reakcje,
2. procesy fizjologiczne związane z działaniem układu nerwowego i mózgu,
3. doświadczenia pozytywne lub negatywne związane z motywacją, chęcią działania, uczuciem,
4. reakcje behawioralne wraz z mimiką;

Funkcjonowanie społeczne jest ściśle związane z funkcjonowaniem emocjonalnym, czego przykładem może być ekspresja jako główny regulator interakcji międzyludzkich. Nauczenie dzieci rozpoznawania emocji i zdolności ich odpowiedniego modulowania umożliwia zaspokojenie ich potrzeb, a także realizację potencjału rozwojowego zgodnie z normami społecznymi, przy równoczesnym utrzymaniu pozytywnych relacji z innymi ludźmi.

Zdolność dostrzegania przyczyn wewnętrznego zachowania drugiej osoby wymaga od dziecka umiejętności postawienia się w sytuacji drugiej osoby, co wiąże się z odwracalnością myślenia, do którego dziecko jest zdolne dopiero między 8, a 10 rokiem życia. Ponieważ dziecko w wieku przedszkolnym jest w fazie egocentryzmu poznawczego, którego konsekwencją jest brak zdolności do zdawania sobie sprawy z wewnętrznych różnic pomiędzy sobą, a innym, utrudnia mu to zrozumienie zachowania innych osób. Nie dostrzega także związków pomiędzy poszczególnymi cechami, początkowo nie potrafi ich dostrzec, potem widzi jako współistniejące, nie poddaje ich jednak żadnej interpretacji, np. ogranicza się do stwierdzenia, że ktoś jest czasem smutny, a czasem wesoły, raz dobry, a raz zły itp. W wyniku scalenia informacji o innych ludziach kształtuje się ogólna wiedza społeczna na którą składają się: informacje na temat człowieka, współzależność cech psychicznych, ich związku z płcią, wiekiem, rolą społeczną, środowiskiem, warunkami fizycznymi itd. W tym wieku ważnym elementem mającym wpływ na zachowania społeczne są wzorce zachowań, które dziecko może czerpać ze środowiska, bezpośrednio od rodziców,

nauczycieli, osób znajdujących się w jego otoczeniu, ale też z literatury, co jest wielokrotnie podkreślane w różnych opracowaniach. Do najbardziej typowych zachowań w tym wieku należą: wzajemne obserwowanie, rozmawianie ze sobą i wyrażanie słownych propozycji. Wzorce stanowią dla dziecka wzór do naśladowania.

H. R. Scheffer zwraca uwagę na to, iż zachowanie społeczne jest naładowane dużą dawką emocji i przejawia wydzźwięk emocjonalny. Często zatem jest przepełnione miłością lub nienawiścią, lękiem lub gniewem, przywiązaniem lub wrogością. Dzieci w sposób ekstremalny potrafią okazywać swoje uczucia, dlatego w miarę dojrzewania i doświadczeń nabywanych w codziennych działaniach i relacjach z innymi uczą się wyrażania, a także nazywania swoich emocji, by móc je lepiej kontrolować, a co za tym idzie lepiej funkcjonować w społeczeństwie.

Z rozwojem strefy społecznej i emocjonalnej nieodłącznie wiąże się rozwój moralny. Według Nowego Słownika Pedagogicznego jest to proces stopniowych zmian zachodzących we wrażliwości moralnej dziecka, w jego stosunku do dobra i zła, do własnych czynów i skutków oraz do spraw innych ludzi.

Najwyższą miarą dojrzałości moralnej jest pełne uwewnętrznienie obowiązujących powszechnie norm, reguł i zasad moralnych, czyli postępowanie zgodne z tymi zasadami niezależnie od wywieranego przymusu zewnętrznego, a jedynie w wyniku uznania ich za własne. Na początku dziecko uczy się, że jeżeli postąpi dobrze osoba mu bliska będzie zadowolona i przyniesie mu to korzyści, bierze z zewnątrz, z czasem postępuje dobrze, bo tak podpowiada mu sumienie, w trakcie rozwoju dziecko zaczyna uznawać zasady moralne za swoje. Musi upłynąć wiele lat zanim dziecko dorośnie do poczucia uwewnętrznienia obowiązujących powszechnie norm i uznania ich za własne.

3. Pojęcie bajki i baśni

Odnosząc się do genealogii literatury dziecięcej niewątpliwie słowo bajka jest pierwszym z jakim spotyka się dziecko. Obecnie terminem bajka określa się całą literaturę dla dzieci w ogóle, dlatego też trudno wyjaśnić znaczenia tego terminu. Na tą wieloznaczność wskazuje m.in. Julian Krzyżanowski oraz Jolanta Ługowska

pisząc, iż jest to pojęcie posiadające szeroki zakres znaczeniowy oraz różnorodne treści. Niemniej jednak w literaturze możemy znaleźć następujący opis tego gatunku. Nazwa gatunku „bajka” pochodzi od słowa „bajać” i łączy wewnętrzny cel tekstu z wymysłem, nieprawdą i fikcją. Przekazywana jest z pokolenia na pokolenie w takiej samej niezmiennej postaci. Jest to opowiadanie zmyślane lub osnute na podaniach i legendach. Ważną rolę w bajce pełni fantazja, gdyż jest związana z danym kręgiem np. historycznym czy religijnym. Bajki z pomocą fantastycznej fabuły odkrywają prawdy życiowe ich treści dotyczą problemów uniwersalnych - egzystencjalnych i etycznych. Obraz świata przedstawiony w bajkach zawsze jest stereotypowy i schematyczny. W bajkach działają prawa pozwalające triumfować wartością pozytywnym nad negatywnymi. Bajka to także utwór o charakterze moralistycznym, w którym spostrzeżenie natury etycznej zilustrowane jest odpowiednim przykładem, często alegorycznym; postacie bohaterów są typowe, o wyraźnie zaznaczonych cechach, morał umieszczony bywa na początku, na końcu lub jest domyślny, ukryty w sensie opowiadania.

Natomiast „baśń” (bajka/baśń magiczna) nazywana jest również bajką lub baśnią właściwą, jako określenie utworów o treści fantastycznej, przekazywane ustnie lub w formie pisanej. Są one jednym z pierwszych gatunków literatury ludowej (ludowa baśń magiczna). Najbardziej charakterystyczną cechą baśni (...) jest tak zwana oczywistość cudowności (bohaterowie baśni nie mają świadomości granicy dzielącej świat rzeczywisty od świata magii). (...) „Baśń dzieje się w świecie, w którym czary są naturalne, a magia regułą.” (...) Baśnie wypełniają postaci ze świata zjawisk nadprzyrodzonych – olbrzymy, czarownice, smoki, dobre i złe wróżki, krasnoludki, zwierzęta mówiące ludzkim głosem i pomagające bohaterowi w pokonaniu przeszkód. (...) Najwidoczniejszym znakiem cudowności baśni jest metafora – przemiana ludzi w zwierzęta lub w przedmioty i odwrotnie. (...) Baśń jest gatunkiem apsycho logicznym: nie opisuje przeżyć wewnętrznych bohatera, opis emocji zastępuje nazwanie odpowiadającej im reakcji (o bohaterze nie mówi się, że jest np. smutny, lecz że siada na ziemi i płacze). Punktem wyjścia w baśni jest sytuacja zmuszająca bohatera do odbycia obfitującej w przeszkody podróży, która najczęściej kończy się dla niego pomyślnie. Szczęście jakie w baśni staje się udziałem bohatera jest punktem finałowym, nigdy celem.

4. Klasyfikacja bajek i baśni

Podstawą do klasyfikacji zarówno bajek jak i baśni jest określenie źródła ich wątków. W klasyfikacji baśni wyróżniamy baśń ludową i baśń literacką.

Baśń ludowa wg „Słownika terminów literackich” to opowiadanie ludowe o dominujących elementach fantastyki (o cudownych zdarzeniach i nadprzyrodzonych istotach, wrózkach, czarach itp. lub o tym co nieznanie z doświadczenia, pobudzające wyobraźnię)⁵⁰ Cechę baśni ludowej stanowi jej tradycyjność, powszechność, powtarzalność oraz fikcyjność.

Baśń literacka to utwór stylizowany opracowany przez poetę na motywach ludowych. Profesor Julian Krzyżanowski wyodrębnił następujące typy bajek ludowych: bajki zwierzęce; baśnie (bajki magiczne), nowele i legendy; kawały i anegdoty; bajki aitiologiczne, oraz opowieści, wierzenia i legendy. Wymienione gatunki folkloru należą do dwóch grup tzw. prozy baśniowej i nie baśniowej. Do prozy niebaśniowej należą podania i legendy, które pełnią funkcje informacyjne, a ich charakter jest użytkowy, uzupełniający informacje o zjawiska przyrodnicze, historyczne czy wierzeniowe. Do najbardziej powszechnych i powtarzających się niemal we wszystkich klasyfikacjach bajki ludowej należą bajki zwierzęce, aitiologiczne, magiczne oraz łańcuszkowe.

Bajka ludowa to prozaiczny gatunek ludowy, mający charakter dydaktyczny, tradycyjne opowiadanie, żyjące w przekazie ustnym, Bajka ludowa charakteryzuje się jednością ujęcia tematu oraz precyzyjnością ustrojową. W bajce ludowej przeplatają się twory fantastyczne, zarówno zwierzęta jak i ludzie są postaciami realnymi, kierują nimi te same pobudki i mówią tym samym językiem. Sam układ bajki zbudowany jest zaś tak, by trzymać w napięciu i prowokować do zadawania pytań co dalej, na co odpowiedź znajduje się dopiero na końcu bajki. Bajka ludowa jest zwięzła i oszczędna w słowa, bohater zaś dokonuje niewyobrażalnych czynów milcząc, jak gdyby były dla niego oczywistością. Nigdy też nie żąda podziękowań ani ich nie uzyskuje.

Bajka zwierzęca to krótkie opowiadanie alegoryczne, których bohaterami są zwierzęta, zwierzęta i ludzie bądź tylko ludzie. Zwierzęta występują tu jako maski typowych cech charakterów ludzkich: chytry lis, bezbronna owca itp. W końcowej

części zawsze zawierają jakiś morał. W polskim folklorze występują trzy typy bajek zwierzęcych: bajka ezopowa, epika zwierzęca i bajka zwierzęca właściwa. Tekst i kompozycje zawarte w tych bajkach są stosunkowo proste. Obecnie typowa bajka zwierzęca została oswojona na użytek dzieci i przekształciła się w bajeczkę, która przedstawia przeróżne postawy zwierzątek, poprzez ich postawy i przeżycia opisując świat ludzi w formie dostępnej dla małego czytelnika.

Bajka ajtiologiczna to tradycyjna opowieść ludowa mówiąca o kreacji różnych elementów rzeczywistości przez istoty święte. Fabuła bajki ajtiologicznej toczy się na początku stworzenia świata, jednak w rzeczywistości w znacznym stopniu zaludnionej. Przedstawia wkroczenie człowieka przeciwko siłom najwyższym jako działanie niegodne.

Bajka magiczna zwana jest również baśnią lub bajką właściwą. Występuje tu przewaga pierwiastków cudownych i fantastycznych nad realnymi, ludzkimi. Jest ona najpopularniejszym typem folkloru tradycyjnego. Obecnie ulega wielu przekształceniom i parafrazom.

Bajka łańcuszkowa (inaczej „kumulatywna”) to specjalny typ bajki, wyodrębniany przez badaczy ze względu na układ i sposób powiązań elementów składowych fabuły. To dłuższe opowiadanie komiczne, zazwyczaj wierszowane, złożone z kilku lub kilkunastu ogniw, które narastają kolejno od pierwszego, w którym występuje jakaś trudność, po końcowe, w dalszej części wymienia się je w porządku odwrotnym aż do pierwszego elementu, dopiero w finale otrzymując rozwiązanie

5. Funkcje bajek i baśni

Baśnie i bajki w życiu dziecka pełnią szereg różnych funkcji. Do najważniejszych możemy zaliczyć funkcje wychowawcze, dydaktyczne oraz terapeutyczne.

Wychowawcza funkcja baśni i bajek obejmuje kilka obszarów, jednym z nich jest rozwój emocjonalny dziecka. Z tego punktu widzenia niezwykle ważną cechą baśni jest jej szczęśliwe zakończenie. Umożliwia ono dziecku odczucie ukojenia oraz ulgi po doświadczeniu różnych lęków i napięć. Baśnie wspierają także dziecko w oswojaniu lęków, ułatwiając mu w ten sposób konfrontację z otaczającą rzeczywistością. Umożliwiają przeżywanie szerokiego spektrum emocji oraz uczuć.

Zaczynając od zaciekawienia i radości poprzez strach, aż do uspokojenia i wyciszenia.

Baśnie i bajki uruchamiając proces utożsamiania się dziecka z bohaterem pomagają także w rozwoju społecznym. Dziecko naśladowując dobro, pracowitość i odwagę baśniowego bohatera, odwzorowując go stara się dążyć do ideału. Bohater baśniowy często bywa dzieckiem, jednak przewyższa innych odwagą i mądrością. Według Anny Tychmanowicz utożsamiając się z baśniowym bohaterem dzieci odgrywają różne role, co pozwala im na poszerzenie repertuaru zachowań, bardziej elastyczne i adekwatne dostosowanie swoich reakcji do potrzeb otoczenia oraz rozwijanie empatii.

W przeżyciach bohaterów baśniowych dziecko rozpoznaje także własne stany emocjonalne, poprzez co uczy się je rozpoznawać i klasyfikować. Zaczyna rozumieć, że są to przeżycia właściwe innym ludziom, co jest podstawą poczucia wspólnoty z innymi. Przeżycia bohaterów są także okazją do rozwijania orientacji i uświadomienia sobie własnych przeżyć, co zdaniem Franciszka Dyki stanowi niezwykle ważny element w kształtowaniu osobowości dziecka.

Według Anny Tychmanowicz sposób przedstawienia dobra i zła w baśniach ułatwia dzieciom orientację w podstawowych zasadach moralnych oraz konsekwencjach zarówno dobrych jak i złych uczynków. W baśniach panuje surowy rygor, baśniowe zło jest zawsze ukarane, natomiast dobro natychmiast nagradzane. Baśnie kształtują kulturę uczuć, poprzez angażowanie przeżyć po stronie dobra, które może zaakceptować dziecko, ponieważ świat przedstawiony w bajkach i baśniach jest dla niego nieskomplikowany, a podział postaci czarno-biały, co ułatwia kształtowanie pierwszych pojęć moralnych. W bajkach nie ma postaci ambiwalentnych, są albo dobre, albo złe przez co dziecku łatwiej zrozumieć te pojęcia.

Gabriela Bednarska na podstawie dostępnej literatury pedagogicznej i psychologicznej oraz własnych obserwacji wyodrębniła cztery funkcje bajek:

Funkcja epistemiczna związana jest z gromadzeniem informacji o samym sobie i swoim otoczeniu. W bajkach opisywany jest bowiem fragment ludzkiej rzeczywistości psychologicznej, społecznej i kulturowej. Śledząc przygody bohatera oraz podejmowane przez niego działania, dziecko może odkrywać zależności pomiędzy nimi oraz ich przyczyny i skutki. Bajka ukazuje również trudności oraz

strategie radzenia sobie w różnych sytuacjach, sposoby pokonywania tych trudności, a także wpływa na kształtowanie własnego światopoglądu oraz systemu standardów moralnych.

Funkcja ludyczno-estetyczna. Funkcja ta wiąże się z wymaganiami, które muszą być spełnione podczas pracy z bajką. Zakłada się bowiem, że aby bajkowy przekaz był skuteczny, informacja w nim zawarta musi odnosić się do doświadczeń dziecka. Czytając bajki dzieciom stwarza się szansę odpowiadania na dziecięcą potrzebę oraz prawo do przeżywania w kategoriach estetycznych. Uwaga dziecka może być skierowana zarówno na pozyskanie pewnych wiadomości jak i na osobiste doświadczenie. Funkcja ta zakłada wysoki poziom aktywności dziecka poprzez angażowanie sfery uczuciowej oraz twórczych dyspozycji.

Funkcja modelująca realizowana jest dzięki mechanizmowi identyfikacji dziecka z bohaterem bajkowym. Nastawiona jest na kształtowanie postaw, zachowań oraz nawyków. Zawarta w bajkach metafora skłania dziecko do podążaniu w określonym kierunku bez odwoływania się do bezpośredniego pouczenia.

Funkcja terapeutyczna na którą zwracał także uwagę B. Bettelheim. Obecnie dużą rolę przypisuje się terapeutycznej roli bajek i baśni. M. Molicka w „Bajkoterapii” pisze, iż bajki oraz baśnie są doskonałym antidotum na samotność dziecka i jego rodzica, pomagają odnaleźć drogę do bycia razem. Budują też wiele mostów do wyobraźni, innych ludzi oraz samych siebie. Bajki i baśnie pozwalają żyć i rozwijać się również tam, gdzie nie ma do tego sprzyjających warunków. Baśnie i bajki pełnią rolę terapeutyczną, gdyż zawarte w nich treści mówią o sytuacjach trudnych z którymi dziecko spotyka się na co dzień, co silnie wpływa na jego emocje. Pokazują sposoby zachowania oraz samodzielnego rozwiązywania problemów. Przybliżają też dziecku obcy świat dorosłych w którym maluch uczy się dopiero żyć.

6. Zakończenie

W bajkach wyrażona jest dynamika ludzkiej egzystencji, którą przedstawiono w sposób prosty i zwarty. Sytuacje przedstawione w bajkach ukazane są w sposób uproszczony, a postacie w niej zarysowane z wielką wyrazistością. Naprzeciw siebie staje dobro i zło, mądrość i głupota, lenistwo i pracowitość, piękno i brzydota. To między nimi toczy się walka i zawsze wygrywa sprawiedliwość. Takie zakończenie

bajek jest dla dziecka bardzo ważne, ponieważ pozwala utrzymać wiarę w zwycięstwo dobra i przywraca równowagę emocjonalną po wzruszeniach, wynikających ze śledzenia przez nie niejednokrotnie trudnej fabuły bajek. Bajki i baśnie odgrywają doniosłą rolę w kształtowaniu postaw oraz norm społecznych. Mają one charakter moralistyczny i dydaktyczny, zawierają uniwersalne prawdy dotyczące doświadczeń ludzkich oraz problemów egzystencjalnych. Kształtują poczucie sprawiedliwości, pouczają o szkodliwości pewnych zachowań, wyjaśniają i ułatwiają poznanie świata. Pobudzają wyobraźnię, przywracają równowagę emocjonalną, budzą chęć podążania śladami bohaterów. Poprzez proces utożsamiania się dziecka z bohaterem pomagają w rozwoju społecznym. W bajkach ukazana jest dynamika ludzkiej egzystencji, gdzie uniwersalna rzeczywistość zgodna jest z magicznym myśleniem dziecka. Pod względem formy i treści bajka dostosowana jest do dziecięcej psychiki, odpowiada zainteresowaniom i sposobom myślenia dziecka..

Rozwój społeczny dotyczy wzorów zachowań, uczuć, postaw oraz pojęć, które dziecko przejawia w relacjach z innymi ludźmi, a wiek przedszkolny jest okresem, w którym przygotowuje się ono do pełnienia ról społecznych. W tym okresie dziecko uczy się poprzez zabawę, w której bardzo ważną rolę odgrywa wyobraźnia oraz naśladowanie bohaterów występujących w bajkach i baśniach. Dlatego też warto wykorzystać tę naturalną umiejętność dziecka do kształtowania zachowań społecznie akceptowanych poprzez czytanie bajek i baśni. W wieku przedszkolnym dziecko posiada także magiczne myślenie, ułatwia mu to rozumienie otaczającego świata i siebie samego. W bajkach i baśniach zawarta jest metafora zgodna z magicznym myśleniem dziecka. Dlatego dzieci tak chętnie słuchają bajek i baśni. Wiek przedszkolny jest bardzo wrażliwym okresem przygotowania do pełnienia ról społecznych w przyszłości, dlatego warto dzieciom czytać.

Zastosowanie baśni w pracy z dzieckiem prowadzi do podniesienia jego kompetencji społecznych, w obszarze efektywnego radzenia sobie z konfliktami i trudnościami w relacjach interpersonalnych tu i teraz w przedszkolu, a także w życiu dorosłym.

Ważne jest zatem, aby poszukać odpowiedzi na pytanie „Jaką rolę pełnią bajki i baśnie w rozwoju społecznym dziecka w wieku przedszkolnym? Ważne jest jak

przebiega rozwój społeczny dziecka, kto jest obok niego i jaką drogą poprowadzi go do odkrywania siebie i świata. Dlatego bądźmy z dziećmi. (n-el, rodzic).

Literatura:

Ługowska J. „Bajka w literaturze dziecięcej”, Warszawa 1988

Kowolik P. Wpływ bajki i baśni na dzieci w edukacji wczesnoszkolnej: szkic teoretyczny Nauczyciel i Szkoła 3-4 (24-25), 37-52 2004;

Bee H. „Psychologia rozwoju człowieka”, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2004;

Bednarska G. „Funkcje przekazu bajkowego w pracy wychowawczej z dzieckiem w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”;

Okoń W. „Nowy słownik pedagogiczny”, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001,

Muszyński H. „Rozwój moralny”, WSiP, Warszawa 1987

Łobocki M. „wychowanie moralne w zarysie”, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002,

Zawadzka E. Rawa-Kochanowska A. „Magiczny świat baśni i bajek, metafory i symbole w procesie wspomagania dziecka w rozwoju”, Delfin S.A, Warszawa 2015

Matczak A. „Zarys psychologii rozwoju”, Warszawa 2003,

Krzyżanowski J. ‘W świecie bajki ludowej”, Państwowy Instytut wydawniczy, 1980,

Sierotwiński S. „Słownik terminów literackich”, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1986,

Bettelheim B, Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni, t. 2, Warszawa 1985,

Molicka M. „Bajkoterapia, o lękach dzieci i nowej metodzie terapii”, Poznań 2002